

Міжнародне право

УДК 341

Жуков Ігор Миколайович

кандидат юридичних наук, доцент

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Zhukov Ihor

PhD in Law, Associate Professor

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID:0000-0003-1374-196X

Бондюк Анна Леонідівна

студентка міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Bondiuk Anna

Student of the International Law Faculty

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8990-2905

**ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА І ВИМОГИ НАЛЕЖНОГО
ФУНКЦІОНУВАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНИ
STATE AID AND REQUIREMENTS FOR THE PROPER
FUNCTIONING OF THE EU-UKRAINE ASSOCIATION AGREEMENT**

Анотація. Сучасна концепція внутрішнього ринку ЄС розглядається більш широко і цілісніше, та включає не лише економічну інтеграцію, а й безпеку споживачів, трудову політику, захист соціальних прав і довкілля. Важливим елементом ефективного функціонування внутрішнього ринку є також інститут державної допомоги суб'єктам господарювання, який

передбачає можливість залучення державних інвестицій та контроль за ефективністю витрачання державних ресурсів.

Положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачили можливість імплементації, у національне законодавство України, інституту державної допомоги суб'єктам господарювання за зразком ЄС та містить конкретні вимоги до України щодо трансформації цього інституту.

В статті розглянуто стан інституту державної допомоги в контексті імплементації положень Угоди про асоціацію. Проведено загальний аналіз поняття «державна допомога», проблем, які найчастіше постають і призводять до викривлення конкуренції на ринку. Визначено положення правового інституту державної допомоги та відповідність положень Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» положенням Угоди про асоціацію.

Проаналізовано відповідність здійснення субсидій формам державної допомоги в контексті сумісності державної допомоги із вимогами належного функціонування Угоди про асоціацію та можливий вплив цього інституту на торгівлю між сторонами Угоди.

Зроблено висновок про те, що імплементація у вітчизняне законодавство правил ЄС про державну допомогу сприятиме розвитку конкуренції та створить рівні умови для суб'єктів господарювання. Разом з цим, запровадження механізму субсидій в якості форми державної допомоги, що надаються компаніям можуть бути несумісними з інститутом державної допомоги та вимогами належного функціонування Угоди і можуть негативно впливати на розвиток торгівлі з ЄС.

Ключові слова: *внутрішній ринок ЄС, державна допомога, угода про асоціацію між Україною та ЄС, субсидії.*

Summary. *The current concept of the EU internal market is considered more broadly and holistically. It includes not only economic integration but also consumer safety, labor policy, protection of social rights, and the environment. An important element of the effective functioning of the internal market is also the institution of state aid to economic entities, which provides for the possibility of attracting public investment and control over the efficiency of public resources.*

The provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU provide for the possibility of implementing, in the national legislation of Ukraine, the institution of state aid to economic entities on the model of the EU and contains specific requirements for Ukraine to transform this institution.

The article considers the state of the state aid institute in the context of the implementation of the provisions of the Association Agreement. A general analysis of the concept of "state aid", the problems that most often arise and lead to distortions of competition in the market. The provisions of the legal institute of state aid and the compliance of the provisions of the Law of Ukraine "State Aid to Business Entities" with the provisions of the Association Agreement are determined.

The compliance of subsidies with forms of state aid in the context of compatibility of state aid with the requirements of proper functioning of the Association Agreement and the possible impact of this institution on trade between the parties to the Agreement are analyzed.

It is concluded that the implementation of EU rules on state aid in domestic legislation will promote competition and create a level playing field for businesses. At the same time, the introduction of a subsidy mechanism as a form of state aid provided to companies may be incompatible with the state aid institution and the requirements for the proper functioning of the Agreement and may adversely affect the development of trade with the EU.

Key words: *EU internal market, state aid, EU-Ukraine association agreement, trade, borrowing of state resources, grants.*

Постановка проблеми. Верховна Рада України та Європейський парламент, своєю одночасною ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною, Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, відкрили для України не лише шлях для політичної асоціації, а й можливість долучитись до процесу інтеграції з Європейським Союзом, а саме до участі у внутрішньому ринку ЄС [1]. Треба відзначити, що більш широка концепція внутрішнього ринку простежується у документах Комісії та Європейської ради протягом останніх двадцяти років і сучасний внутрішній ринок представлено більш широко та цілісніше, та включає у собі як економічну інтеграцію, так і безпеку споживачів, трудову політику, захист соціальних прав і довкілля.

У сучасних економічних системах держава доволі часто відіграє активну роль на ринку, але підстави такої участі, у тому числі втручання та його правова форма, можуть бути різними. Так, раніше приймалися рішення про націоналізацію комунальних підприємства або їм надавався привілейований статус монополії чи квазімонополії. Хоча, останнім часом спостерігається тенденція обмеження ролі держави, яка проявляється у приватизації націоналізованих галузей або у дерегулюванні секторів економіки, залишаються випадки здійснення господарської діяльності підприємств, які або залишаються у державній власності, або мають привілейований статус на ринку.

Крім того, держава може запроваджувати фінансові стимули у різних формах. Зокрема, вони можуть бути пов'язанні із наданням допомоги національним галузям промисловості, коли вони перебувають у тяжкому

становищі, або певним секторам економіки, у разі можливості завдання шкоди конкурентному процесу. У деяких випадках, для заохочення конкретної економічної діяльності, можуть запроваджуватись певні податкові пільги. Держава досить часто здійснює прямі або опосередковані інвестування і для цього є різні причини. Наприклад, коли існують явні соціальні проблеми, які пов'язані крахом певних галузей (наприклад, зростання безробіття), та можуть виникнути негативні наслідки для конкуренції, якщо один або кілька конкурентів перестануть працювати на відповідному ринку і державна допомога є єдиним способом ефективного проведення найважливіших структурних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду питань становлення, та правового регулювання інституту державної допомоги приділяло увагу чимало дослідників, зокрема: М. Я. Бараш, З. М. Борисенко, Н. М. Бугаєнко, О. О. Костусєв, Н. І. Лещенко, Г. М. Лозова, Т. В. Некрасова, О. В. Нів'євський, С. С. Онищенко, С. В. Таран, К. В. Смирнова, Д. О. Черніков [2-11]. Так зокрема, Н. М. Бугаєнко проаналізовано систему надання державної допомоги в ЄС і виокремлено пріоритети у підтримці підприємств. К. В. Смирновою досліджено принципи та складові елементи правового регулювання надання державної допомоги державами-членами ЄС. Д. О. Черніковим розглянуто тенденції у розвитку державної допомоги в Україні з урахуванням підходів ЄС, на основі чого розробляє рекомендації щодо впровадження відповідної європейської практики. Однак питання змісту та значення державної допомоги, її впливу на розвиток України, у тому числі правове регулювання державної допомоги як на державному, так і на міжнародному рівні залишаються актуальними. Сьогодні малодослідженими залишаються проблеми сумісності державної допомоги із внутрішнім ринком

Європейського Союзу, та адаптації чинного законодавства України до європейської системи моніторингу і контролю державної допомоги.

Метою статті є дослідження правового регулювання окремих форм державної допомоги та вплив імплементації законодавства ЄС щодо інституту державної допомоги, передбаченого Угодою про асоціацію, на торгівлю з ЄС та визначити шляхи вдосконалення правового регулювання надання державної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою функціонування ринкової економіки є її ефективне правове регулювання яке не можливо розглядати без імплементації норм Європейського Союзу у національне законодавство. В контексті вищезазначеної проблематики важливою складовою є Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка серед іншого, містить чіткі зобов'язання, із конкретними строками провадження регулювання державної допомоги з посиланням на використання права ЄС.

Стаття 262 (1) Угоди закріплює загальний принцип несумісності державної допомоги. Саме поняття «державна допомога» сформовано як набір критеріїв, що є кумулятивними, тобто всі вони мають бути виконані перш ніж конкретний захід держави-члена буде визначено як державна допомога. Такими критеріями є: 1) будь-яка допомога, надана Україною або країнами-членами ЄС з використанням державних ресурсів; 2) спотворення або потенційна загроза спотворення конкуренції; 3) надання переваг окремим підприємствам або виробництву окремих товарів; 4) вплив на торгівлю між Сторонами. Так, Суд ЄС у справі *Stato v Denkavit italiana Srl*. (Case 61/79) [12] розтлумачив поняття державної допомоги, вказавши, що ст. 87 (1) (наразі – ст. 107(1) Договору про функціонування Європейського Союзу (надалі - ДФЄС) [13] посилається на рішення країн Співтовариства, якими вони, відповідно до власних економічних і соціальних цілей, надають на основі односторонніх або

самостійних рішень підприємствам, або іншим особам ресурси, або забезпечують переваги, призначені для заохочення досягнення запланованих економічних і соціальних цілей. Тобто, державна допомога від початку спрямована на надання реальних переваг підприємству чи особі в межах проведення національної економічної і соціальної політики держави.

Слід зазначити, що вичерпного переліку видів державної допомоги немає, тому він є скоріше наочним. Так, до переліку відносяться прямі субсидії, податкові пільги, пільгові відсоткові ставки, пільгові умови публічного замовлення, відстрочка стягнення фіскальних чи соціальних внесків та інші. Досить часто, державну допомогу компаніям було надано у вигляді державних субвенцій, що є формою державних субсидій за рахунок державних ресурсів держави, що є порушенням першого критерію. Під державними ресурсами відповідно до рішення Суду ЄС в справі *French Republic v European Commission (C-482/99)* [14] необхідно розуміти ті ресурси, які прямо або опосередковано знаходяться під контролем, або, іншими словами, у розпорядженні держави. Крім цього, відповідно до статті 267 Угоди, для виконання зобов'язань, зазначених у статтях 262-266 Угоди, Україна має протягом трьох років з дати набрання її чинності прийняти національне законодавство про державну допомогу та створити незалежний у своїй діяльності орган, який матиме повноваження, необхідні для застосування у повному обсязі статті 262 Угоди. Цей орган, *inter alia*, матиме повноваження дозволяти схеми державної допомоги та індивідуальні випадки надання допомоги відповідно до критеріїв, визначених у статтях 262 та 264 Угоди, а також вимагати повернення державної допомоги, яка була надана незаконно. У 2017 році набув чинності Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [15]. Так, відповідно до статті 8 цього Закону, Антимонопольний комітет України отримав повноваження моніторингу та

контролю за вибірковими державними преференціями, щоб виправити наявні викривлення в окремих сферах економіки, завдяки існуючим підходам до держдопомоги. Тому, дану категорію зобов'язання ми успішно виконали.

Однак, існують випадки, коли дії держави варто розцінювати як загрозу спотворення конкуренції, оскільки, надаючи фінансові переваги суб'єкту господарювання в лібералізованому секторі, де існує або може існувати конкуренція, вона покращує конкурентну позицію іншої компанії як бенефіціара порівняно з іншими суб'єктами господарювання, які є його конкурентами. На це звертають увагу Суд ЄС та Комісія ЄС при розгляді поняття державної допомоги, обґрунтовуючи, що зміст, а не форма є критерієм при визначенні допомоги (*France v Commission Case C-251/97*) [16]. Основним принципом є те, що такий захід повинен надавати перевагу його одержувачу, щоб вважатися державною допомогою. Так, компанії, отримавши перевагу у формі субсидії, не понесуть витрат, які б довелося понести в ході звичайної господарської діяльності на розвиток та впровадження інновацій.

Крім цього, в деяких випадках державну допомогу було надано не всім суб'єктам господарювання, діяльність яких пов'язана з виробництвом, а лише окремому конкретному підприємству. Це свідчить про вибірковість заходу та його недоступність у загальній формі всім іншим суб'єктам конкретної підприємницької діяльності, а також про відсутність прозорості в наданні допомоги, вимога до якої міститься в статті 263 Угоди. Держави-члени ЄС, громадськість та інші суб'єкти, в такому випадку, були позбавлені легкого доступу до усіх відповідних актів і відповідної інформації про державну допомогу, на підставі яких її було надано.

Отримання підприємством допомоги від держави також створює негативний вплив на торгівлю, з огляду на те, що це зміцнює становище

суб'єкта господарювання в порівнянні з іншими компаніями, які конкурують у внутрішній торгівлі ЄС.

Стаття 262 (2) (3) Угоди також містить виключення із загального правила щодо несумісності державної допомоги, коли допомога є та може вважатися сумісною з належним функціонуванням Угоди.

По-перше, сумісною, згідно зі статтею 262 (3) (а), є допомога соціального характеру, яка полягає у забезпеченні розвитку регіонів з надзвичайно низьким рівнем життя або із суттєвим рівнем безробіття. Державна допомога за цією підставою може бути надана лише за тими сферами, які в економічному плані є особливо слабкими, що вимірюються відповідно до середніх показників в межах ЄС. Недостатня чисельність порівняно із середнім рівнем кількості населення в державах-членах ЄС також не є підставою для отримання державної допомоги.

Необхідно зазначити, що в Угоді Сторонами закріплено положення статті 267 (3) (а), згідно з яким протягом перших п'яти років після набрання чинності Угоди будь-яка державна допомога буде оцінюватись з урахуванням того, що Україна має розглядатися як територія, ідентична до тих територій ЄС, до яких безпосередньо застосовуються положення статей 107 (3) (а) ДФЄС. Тобто, допомога, що сприяє економічному розвитку регіонів з надзвичайно низьким рівнем життя або високим рівнем безробіття, та регіонів, зазначених у статті 349 ДФЄС, з огляду на їх структурну, економічну та соціальну ситуацію. Проте, оскільки питання, пов'язані із сумісністю чи несумісністю державної допомоги відносять до торговельної частини Угоди, яка набула чинності з 1 січня 2014 року, Україна вважається такою територією тільки до 1 січня 2019 року. Тому, державна допомога не може вважатися сумісною з належним виконанням цієї Угоди.

По-друге, щодо допомоги для сприяння виконанню важливого проекту задля спільного європейського інтересу або для виправлення значних порушень нормальної роботи в економіці України чи однієї з держав-членів ЄС, вважаємо зазначити наступне.

Серйозні порушення в економіці держави-члена може визначати лише Європейська Комісія. Стосовно поняття «спільний європейський інтерес», то відповідно до примітки до статті 262 Угоди він включає в себе спільний інтерес Сторін. Проте, необхідно враховувати, що будь-який проект, який може бути підтриманий шляхом надання державної допомоги в межах статті 107 (3)(b) ДФЕС, повинен мати, принаймні, такі особливості: 1) він повинен бути конкретним, точним і чітко визначеним, зокрема його цілі, умови реалізації, включаючи фінансування; 2) він має бути «загальноєвропейським інтересом», тобто, якщо в ньому бере участь низка країн-членів ЄС. Проект також є предметом спільного європейського інтересу, коли він конкретно, чітко та впізнавано сприяє одній із цілей Союзу та має суттєвий вплив на стійке зростання та створення цінностей у значній частині Союзу та 3) має бути важливим як кількісно, так і якісно відповідно до Висновку Комісії [17].

З огляду на це, хоч торгівля є однією з пріоритетних сфер для ЄС, проте кожен випадок повинен відповідати всім вищевказаним критеріям, щоб входити до категорії спільного європейського інтересу.

Залучення державних ресурсів застосовується до ситуації, коли державна допомога може призвести до матеріального поліпшення, якого ринок сам по собі забезпечити не в змозі, наприклад, шляхом усунення чітко визначеного провалу ринку (ситуації, коли розподіл товарів і послуг вільним ринком не є ефективним, що часто призводить до чистої втрати соціального добробуту).

Крім цього, субсидії, надані компанії, які не мають жодного відношення до допомоги для підтримки культури та збереження культурної спадщини, також суперечать належному функціонуванню Угоди.

У 2008 році було прийнято перший GBER для заміни кількох секторальних винятків із блоків. Він був реформований і згодом замінений у 2014 році регламентом Комісії 615/2014. Цим регламентом визначено певні категорії допомоги, сумісні з внутрішнім ринком, містить перелік випадків, на які він не поширюється. Це, в тому числі, коли допомога надається в секторі первинного сільськогосподарського виробництва та допомога, пов'язана з експортом, стосовно третіх країн чи держав-членів (стаття 1 (2) (c) та (3) (b)) [18].

Доцільно зауважити, що відповідно до статті 265 Угоди Сторони не обмежені у праві застосовувати засоби захисту торгівлі або інші відповідні заходи, спрямовані проти субсидії, або вдаватися до вирішення спорів згідно з відповідними положеннями СОТ. Так, згідно зі статтею 1 Угоди про субсидії та компенсаційні заходи закріплені наступні форми субсидій: 1) фінансовий внесок, що надається на території члена СОТ урядом або будь-яким державним органом (у цій угоді іменується уряд), тобто коли: і) уряд практикує пряму передачу грошових коштів (наприклад, дотацій, позик або вливань капіталу), потенційну пряму передачу грошових коштів або зобов'язань (наприклад, гарантій за позиками); ii) уряд відмовляється від доходів, що йому належать, або не стягує їх (наприклад, такі фіскальні стимулюючі заходи, як податкові кредити); iii) уряд надає товари та послуги, крім загальної інфраструктури, або закуповує товари або послуги; iv) уряд здійснює платежі до механізму фінансування або доручає, або наказує приватній установі виконувати одну чи більше функцій, зазначених вище у пунктах «і» та «iii», які б за звичайних умов виконувалися б урядом, причому практика їх застосування такою установою

фактично не відрізняється від практики, яку зазвичай вів би уряд; або 2) підтримка доходів або цін у будь-якій формі у розумінні статті XVI ГАТТ 1994, а також вигода, що надається таким чином [19].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що форми субсидій як форма державної допомоги, які надаються компаніям можуть бути несумісними з державною допомогою та вимогами належного функціонування Угоди та можуть впливати на її торгівлю з ЄС. ДФЕС наділяє Комісію повноваженнями відповідно до статей 107-109 здійснювати контроль за державною допомогою, яка може спотворити конкуренцію на внутрішньому ринку. Таким чином, імплементація положень Угоди про асоціацію щодо державної допомоги, за умови дієвої активності Антимонопольного комітету України буде сприяти підвищенню ефективності державної допомоги, забезпеченню прозорості процесу її надання та звітуванню щодо її використання.

Процес імплементації положень Угоди про асоціацію вимагає належного формування цього інституту в національній правовій системі у тому обсязі та формі, які є необхідними для забезпечення ефективного функціонування цього інституту, здійснення дієвого контролю та моніторингу за державною допомогою всіма учасниками цього процесу.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами членами, з іншої сторони: Законодавство України від 27.06.2014 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820 (дата звернення: 20.05.2022).

2. Аналіз впливу державної допомоги на розвиток конкурентних відносин та розробка пропозицій щодо критеріїв і шляхів удосконалення її надання : звіт про науково-дослідну роботу; за заг. ред. М. Я. Бараша. Київ: Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики АМК України, 2005. 198 с.
3. Борисенко З. Чи загрожує нам створення цивілізованих конкурентних відносин? *Голос України*. 2001. № 39. С. 4.
4. Бугаєнко Н.М. Сучасні тенденції розвитку системи державної допомоги в ЄС. *Статистика України*. 2010. № 1 (48). С. 92–98.
5. Костусєв О. О. Конкурентна політика в Україні. Київ : КНЕУ, 2004. 310 с.
6. Лозова Г. Деякі аспекти конкурентної політики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 10. С. 105–107.
7. Некрасова Т. В. Правове регулювання надання державної допомоги суб'єктам господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Донецьк, 2009. 18 с.
8. Нів'євський О. В. , Таран С. В. , Лещенко Н. І. Правове регулювання надання державної допомоги в Європейському Союзі та в Україні. *Шляхи адаптації законодавства України*. Київ : Центр учбов. л-ри, 2007. 179 с.
9. Онищенко С. С. Контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції при наданні та використанні державної допомоги суб'єктам господарювання (організаційно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2011. 222 с.

10. Смирнова К. В. Правовий порядок конкуренції в європейському союзі (новітні тенденції розвитку) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2015. 499 с.
11. Черніков Д. О. Модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні. Київ : НІСД, 2013. 28 с.
12. Stato v. Denkavit italiana Srl (Case 61/79). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61979CJ0061&qid=1652608914211> (дата звернення: 20.05.2022).
13. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 25.03.1957 № 994_b06 // Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06. (дата звернення: 20.05.2022).
14. French Republic v. Commission of the European Communities (Case C-482/99). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61999CJ0482&qid=1652609169946> (дата звернення: 20.05.2022).
15. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555–VII. Відом. Верховної Ради України. 2014. № 34. Ст. 1173.
16. French Republic v Commission of the European Communities (Case C-251/97). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0251&qid=1653744975488> (дата звернення: 20.05.2022).
17. State Aid — Sweden — State Aid SA.52617 (2019/C) (ex 2018/FC) — State aid in favour of the Øresund Bridge Consortium — Invitation to submit comments pursuant to Article 108(2) of the Treaty on the Functioning of the

European Union Text with EEA relevance State Aid SA.52617 (2019/C) (ex 2018/FC) — State aid in favour of the Øresund Bridge Consortium. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019XC0322%2804%29&qid=1653745301286> (дата звернення: 20.05.2022).

18. Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014, OJ L 187 26.6.2014. P. 1.
19. Угода про субсидії та компенсаційні заходи від 15.04.1994. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015#Text (дата звернення: 20.05.2022).

References

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropejs'kym Soiuzom, Yevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i ikhnimy derzhavamy chlenamy, z inshoi storony: Zakonodavstvo Ukrainy vid 27.06.2014r. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820 (data zvernennia: 20.05.2022 r.).
2. Analiz vplyvu derzhavnoi dopomohy na rozvytok konkurentnykh vidnosyn ta rozrobka propozytsij schodo kryteriiv i shliakhiv udoskonalennia ii nadannia: zvit pro naukovo-doslidnu robotu; za zah. red. M. Ya. Barasha. Kyiv: Tsentr kompleksnykh doslidzhen' z pytan' antymonopol'noi polityky AMK Ukrainy, 2005. 198 s.
3. Borysenko Z. Chy zahrozhuie nam stvorennia tsyvilizovanykh konkurentnykh vidnosyn? Holos Ukrainy. 2001. № 39. S. 4.

4. Buhaienko N.M. Suchasni tendentsii rozvytku systemy derzhavnoi dopomohy v YeS. Statystyka Ukrainy. 2010. № 1 (48). S. 92–98.
5. Kostusiev O. O. Konkurentna polityka v Ukraini. Kyiv : KNEU, 2004. 310 s.
6. Lozova H. Deiaki aspekty konkurentnoi polityky v Ukraini. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2001. № 10. S. 105–107.
7. Nekrasova T. V. Pravove rehuliuвання nadання derzhavnoi dopomohy sub'iektam hospodariuvannia : avtoref. dys. ... kand. iuryd. nauk : spets. 12.00.04 – hospodars'ke pravo; hospodars'ko-protsesual'ne pravo. Donets'k, 2009. 18 s.
8. Niv'ievs'kyj O. V. , Taran S. V. , Leschenko N. I. Pravove rehuliuвання nadання derzhavnoi dopomohy v Yevropejs'komu Soiuzi ta v Ukraini. Shliakhy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy. Kyiv : Tsentr uchbov. l-ry, 2007. 179 s.
9. Onyschenko S. S. Kontrol' za doderzhanniam zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii pry nadanni ta vykorystanni derzhavnoi dopomohy sub'iektam hospodariuvannia (orhanizatsijno-pravovyj aspekt) : dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.07 – administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsijne pravo. Kyiv, 2011. 222 s.
10. Smyrnova K. V. Pravovyj poriadok konkurentsii v ievropejs'komu soiuzi (novitni tendentsii rozvytku) : dys. ... doktora iuryd. nauk : 12.00.11 – mizhnarodne pravo. Kyiv, 2015. 499 s.
11. Chernikov D. O. Modernizatsiia systemy derzhavnoi pidtrymky sub'iektiv hospodariuvannia v Ukraini. Kyiv : NISD, 2013. 28 s.
12. Stato v. Denkavit italiana Srl (Case 61/79). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61979CJ0061&qid=1652608914211> (data zvernennia: 20.05.2022 r.).

13. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropejs'kyj Soiuz ta Dohovoru pro funkcionuvannia Yevropejs'koho Soiuzu z protokolamy ta deklaratsiiamy vid 25.03.1957 № 994_b06 // Zakonodavstvo Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06. (data zvernennia: 20.05.2022 r.).
14. French Republic v. Commission of the European Communities (Case C-482/99). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61999CJ0482&qid=1652609169946> (data zvernennia: 20.05.2022 r.).
15. Pro derzhavnu dopomohu sub'iektam hospodariuvannia: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1555–VII. Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2014. № 34. St. 1173.
16. French Republic v Commission of the European Communities (Case C–251/97). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0251&qid=1653744975488> (data zvernennia: 20.05.2022 r.).
17. State Aid — Sweden — State Aid SA.52617 (2019/C) (ex 2018/FC) — State aid in favour of the Øresund Bridge Consortium — Invitation to submit comments pursuant to Article 108(2) of the Treaty on the Functioning of the European UnionText with EEA relevance State Aid SA.52617 (2019/C) (ex 2018/FC) — State aid in favour of the Øresund Bridge Consortium. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019XC0322%2804%29&qid=1653745301286> (data zvernennia: 20.05.2022 r.).
18. Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014, OJ L 187 26.6.2014. P. 1.

19. Uhoda pro subydii ta kompensatsijni zakhody vid 15.04.1994.
Zakonodavstvo Ukrainy. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015#Text (data zvernennia:
20.05.2022 r.).